

CICAVCE VO VEDOMOSTIACH MATEJA BELA*

MAMMALS IN MATTHIAS BEL'S WORK NOTITIA HUNGARIAE NOVAE

Imrich NAGY

Katedra histórie, Filozofická fakulta UMB, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica;
email: Imrich.Nagy@umb.sk

Abstract

Slovak baroque scholar Matthias Bel's (1684 – 1749) work *Notitia Hungariae novae geographico-historica* (Geographic – historical knowledge about new Hungary) is an unique contemporary encyclopedic summary of information not only about history and people's life in particular Hungarian counties, but it also includes natural conditions. Overview of fauna has its irreplaceable place in the scheme of natural history of particular counties as well. It is possible to analyse the character of this information by way of example of Zvolen county description with comparison to other counties descriptions (Trenčín, Orava). Bel deals with farm animals bred for animal husbandry in one part and wild animals in the other one. These data are an interesting probe into territorial extension of some mammals in the first half of the 18th century. By way of example of different classification of some animal species, it is possible to point to contemporary taxonomy. In case of several mammal species is stated their utility – hunting – meaning together with the need of their protection. Bel's information, especially in case of Zvolen county as his homeland is based on his own perception or local informants. Period natural history writings are relevant in minimum, since relevant authorities for Bel are antique authors (Plinius sr. Or Aristotle). Despite these facts that have caused many Bel's mistakes and inaccuracy is his knowledge about nature an important part of general image of life conditions in Slovak area in the first half of the 18th century. It is also a suitable material for knowing beginnings of scientific research in our area and finally, that is the main meaning of his work.

Keywords: Matthias Bel, Mammals, Zvolen (Zólyom) county, 18th Century, Taxonomy, Hunting and protection

* Tento text je výstupom z riešenia grantu KEGA 016TTU-4/2017 *Kultúrne a historické pozadie vzniku latinských diel slovenskej proveniencie v období baroka*.

Všestranná osobnosť barokového učenca Mateja Bela (1684 – 1749) zaslúžene priťahuje pozornosť odborníkov z rôznych oblastí výskumu. Pravda, zoológia nie je tou typickou oblasťou, ktorá by sa dala vzťahovať na jeho odbornú – vedeckú činnosť a doposiaľ sa k analýze jeho diela v tomto zmysle ani nepristupovalo. Neznamená to však, že by polyhistor Bel nevenoval pozornosť aj pozorovaniu a zaznamenaniu javov a charakteristík živej prírody. Som preto rád, že organizátori konferencie „Výskum a ochrana cicavcov na Slovensku“ (2017), azda motivovaní aj pripomenutím Belovej osobnosti pri nedávnych oslavách jubilea našej alma mater vyslovili záujem o odkrytie týchto „zoologických súvislostí“ jeho diela a ponúkli mi tento atraktívny priestor na prezentovanie výsledkov z najnovšieho systematického výskumu jeho diela vo vzťahu k Vášmu vednému odboru.

Dielo Mateja Bela *Notitia Hungariae novae historico geographica*, t. j. *Historicko-zemepisné vedomosti o súvekom (vlastne novom) Uhorsku* predstavuje vo vzťahu k územiu Slovenska komplexný náhľad na jeho dejiny, prírodné a klimatické podmienky, sídelnú štruktúru a obyvateľstvo z percepcie človeka prvej polovice 18. storočia. Podčiarknuť pritom treba najmä jeho pramennú hodnotu pri zachytení dynamiky vývoja spoločnosti a meniacej sa tváre krajiny v historickom kontexte. To svoje si tak u Bela môže nájsť každý bádateľ skúmajúci aspekty života v minulosti. Pravda, masívnemu využívaniu Belovho textu doposiaľ bránila a čiastočne bráni aj naďalej jeho jazyková a vlastne aj textová nedostupnosť. Bel bol barokovým učencom, pre ktorého bola latinčina prirodzeným jazykom vedy aj literárneho vyjadrovania. Vo svojom monumentálnom diele sa podujal podať geografický, historický a vlastivedný prehľad 48 uhorských stolíc, ktoré v jeho dobe tvorili administratívno-správne súčasti Uhorska v rámci Habsburskej monarchie. Hoci sa tomuto projektu venoval takmer polovicu svojho života, konkrétne od roku 1718 až do svojej smrti v roku 1749, z rôznych dôvodov, ktoré neraz nemohol nijako ovplyvniť, vyšli napokon v 5-zväzkovej tlačenej verzii len opisy 11 stolíc: Bratislavská stolica v 1. zväzku (BELIUS 1735) a začiatku 2. zväzku, Turčianska, Zvolenská a Liptovská stolica v 2. zväzku (BELIUS 1736), Peštiansko-Pilišsko-Šoltská v 3. zväzku (BELIUS 1737), Novohradská, Tekovská, Nitrianska, Hontianska a Malohontská v 4. zväzku (BELIUS 1742) a Mošonská v 5. zväzku (BELIUS 1749). K nim ešte môžeme priradiť aj Vedomosti o Spišskej stolici, ktoré Bel spracoval a publikoval ako súčasť *Prodromu* – svojho samostatného metodologického úvodu do celého projektu (BELIUS 1723). Ostatné časti takisto dokončil, ale tieto nestihli prejsť recenzným konaním (v niektorých ohľadoch však skôr cenzúrnym posúdením) u stoličných hodnostárov a miestodržiteľskej rady. Preto ostali v rukopise. Pracovníci Historického ústavu Maďarskej akadémie vied však začali od roku 2011 realizovať projekt textovo-kritickej edície nevydaných častí Belových

Vedomostí. Doposiaľ vyšli štyri zväzky a hneď v prvom to boli doposiaľ nepublikované opisy stolíc z územia Slovenska – Trenčianska a Oravská stolica (BELIUS 2011). V treťom zväzku pribudli vydania Rábskej, Komárňanskej a Ostrihomskej stolice, ktoré čiastočne zasahovali na územie dnešného Slovenska (BELIUS 2016). Textovo sa teda začal sprístupňovať latinský originál Belovho diela, ale až na zopár výberov a čiastkových prekladov rôznej kvalitatívnej úrovne však neexistovali slovenské mutácie jeho textu. Práve tento impulz priviedol Kysucké múzeum v Čadci k rozhodnutiu prevziať na seba vydavateľskú rolu bilingválnych textovo-kritických a komentovaných vydaní Belových *Vedomostí*. Od roku 2013 začalo Kysucké múzeum až s dych berúcou ročnou periodicitou vydávať jednotlivé časti *Vedomostí*: *Trenčianska stolica* (BEL 2013), *Liptovská stolica* (BEL 2014), *Oravská stolica* (BEL 2015), *Turčianska stolica* (BEL 2016). Najnovším prírastkom je *Zvolenská stolica* (BEL 2017). Vďaka nim sa už aj jazykovo začal širokej odbornej aj laickej verejnosti sprístupňovať mimoriadne zaujímavý dobový text zachytávajúci vtedajší obraz krajiny i života spoločnosti.

Akú má teda štruktúru? Text opisu každej stolice je rozdelený na dve hlavné časti – všeobecnú (*Pars generalis*) a špeciálnu (*Pars specialis*). Všeobecnú časť tvoria dva oddiely – prírodopis (*Membrum prius physicum*) a politický oddiel (*Membrum posterius politicum*). Na záver tejto časti býva pripojená mapa príslušnej stolice, ktorú vyhotovil Belov dvorný kartograf Samuel Mikovíni. V špeciálnej časti sa venuje historickému miestopisu sídelnej štruktúry jednotlivých slúžnovských okresov v rámci stolice. Osobitne sleduje dejiny, vzhľad a obyvateľstvo slobodných kráľovských miest, hradov, kaštieľov, mestečiek a dedín. Teraz sa však vráťme k všeobecnej časti a bližšie si všimnime štruktúru oddielu o prírodopise stolice, ktorý bude vlastným objektom našej analýzy. Bel tu najprv rozoberá etymológiu názvu stolice, ďalej popisuje prírodný charakter územia stolice, jeho rozlohu, horstvá vytvárajúce hraničnú líniu stolice, horstvá vnútri jej územia. Nadväzuje na to opisom nerastného bohatstva, rastlínstva, živočíšstva, vtáctva, riek, minerálnych a termálnych prameňov, ďalších vodných zdrojov so zaujímavými účinkami a nakoniec prichádza na rad stručná charakteristika poľnohospodárstva. Charakteristickou črtou Belovho prístupu je zdôrazňovanie ekonomického potenciálu prírodných zdrojov. Svedkami toho sme aj pri opise živočíšstva, ktoré hodnotí s ohľadom na jeho prípadnú škodlivosť voči poľnohospodárstvu, resp. s ohľadom na jeho poľovné využitie.

Hoci Bel je uvádzaný a tradične vnímaný ako autor celého komplexného diela, a preto aj obvykle pre šírku záberu hodnotený ako vynikajúci polyhistor, objektívnejšie je označiť ho za zostavovateľa, vedeckého redaktora, encyklopedistu. Mimoriadny obsahový záber jeho koncepcie, zahŕňajúci prírodopisné, zemepisné, národopisné, historické, genealogické či

jazykovedné informácie, nevyhnutne presiahol možnosti jedného človeka. Bel sa preto musel spoľahnúť na celú sieť spolupracovníkov, ktorí pre neho údaje zbierali, resp. text priamo podľa jeho metodiky pripravili. Preto výsledný text napriek tomu, že sa pridrižiava Belom určených zásad a jednotnej štruktúry, nie je úplne homogénny: na nejednom mieste v ňom nájdeme vnútorné protirečenia i zjavné omyly a nepresnosti. Na druhej strane dokáže byť farbisto podrobný, argumentačne podložený a zároveň čitateľsky pútavý, keď sa v ňom opisujú lokality, historické postavy či udalosti podané z prvej ruky.

Pri analýze informácií o cicavcoch v Belových *Vedomostiach* sa preto sústredíme na časť pojednávajúcu o Zvolenskej stolici. Tá má v diele nášho očovského rodáka osobité miesto: veď to bol jeho rodný kraj, ku ktorému ho viazali citové väzby, a zároveň región, ktorý dôverne poznal. Potvrdzuje to aj fakt, že častejšie ako inde, píše v prvej osobe singuláru a vôbec sa neodvoláva na iné zdroje či informátorov. Výnimkou sú špecifické miesta či javy, pri ktorých chce konfrontovať názory aj iných autorít. Pomerne veľkú dôležitosť a vierohodnosť takto pripisuje pozorovaniam holandského cestovateľa, filológa a alchymistu Jakuba Tollia (1633 – 1696), ktorý v roku 1687 navštívil aj územie Zvolenskej stolice¹ a svoje pozorovania opísal v cestopisnom diele *Listy z ciest* (TOLLIIUS 1700), z ktorého hojne cituje aj Bel. Popri Tolliovi využíva na svoju argumentáciu aj diela ďalších zemepiscov a prírodopiscov – tirolského jezuitu M. Bombarda (1683 – 1729) (BONBARDUS 1718), talianskeho prírodovedca A. F. Marsigla (MARSILIUS 1726), vojenského lekára T. Cobera (+1625) (COBERUS 1685), humanistického lekára a filozofa I. C. Scaligera (1484 – 1558) (SCALIGERUS 1576), nemeckého humanistického učenca J. Agricolu (1494 – 1555) (AGRICOLA 1546), či francúzskeho biblicistu S. Bocharta (1599 – 1667) (BOCHARTUS 1712). Neraz sa však vracia aj k poznatkom a tvrdeniam antických učencov ako boli Aristoteles, Ptolemaios, Strabón či Jordanes.

Historické územno-správne členenie Uhorska však nie je tým najlepším kritériom pre selekciu informácií o živočíšstve. Preto náš záber rozšírime aj na susediace stolice – Turiec, Liptov, Malohont, Gemer, Novohrad, Hont a Tekov. Už prvotná excerpčia a analýza informácií nás presvedčila o oprávnenosti takéhoto prístupu – jednotlivé údaje tu totiž vzájomne korešpondujú a dopĺňajú sa. Evidentne aj Bel považoval svoje dielo za jeden celok a predpokladal, že čitateľ bude disponovať celkovým obrazom zo všetkých častí jeho *Vedomostí*. Jedine vo *Vedomostiach o Tekovskej stolici* úplne absentujú informácie o živočíchoch, ktoré tam žijú. V poslednom – desiatom – paragrafe prírodopisu stolice sa

¹ Podrobnejšie o Tolliovi a jeho itinerári po lokalitách z územia Zvolenskej stolice porov. štúdiu KÖVÉR (2014). Priamo o vzťahu Bela k Tolliovi porov.: TIBENSKÝ & URBANCOVÁ (2003, pp. 98 – 107).

venuje len hospodárskym zvieratám (BELIUS 1742, pp. 168 – 169). Veľmi stručný je aj v prípade Turčianskej stolice, kde neuvádza žiadne konkrétne údaje, iba konštatuje, že tam žije rovnaká „divá zver ako v ostatných karpatských regiónoch“ (BEL 2016, pp. 76 – 77).² Ani poľovačky tam nepovažuje za také rozšírené a označuje ich skôr za zábavku šľachty. Upozorňuje však na potrebu dodržiavať obdobia určené na lov zveri: „Keď sa totiž poľovačka uskutoční v nevhodnom čase, prináša viac zla ako potešenia.“ (BEL 2016, pp. 76 – 77).³ A do tretice relatívne skúpy na slovo je aj v prípade Gemera. Opis Gemerskej stolice dokončil Bel až tesne pred svojou smrťou 15. marca 1749 (zomrel 29. augusta 1749), a tak jej text už nestihol pripraviť na vydanie. Zo zachovaných rukopisov však poznáme jeho znenie a v roku 1992 bol v Maďarsku publikovaný aj jeho preklad z pera historika Pétera Tótha (BÉL 1992). Podrobný obsah, vlastne pretlmočenie Belovho opisu obohatené vlastnými odbornými komentármi publikoval profesor Július Alberyty v rokoch 1984 – 1985 v časopise *Obzor Gemera*, ktorý vydávala Gemerská vlastivedná spoločnosť. Združenie evanjelikov augsburského vyznania Považského seniorátu z Dolného Srnia tieto texty v roku 2015 vydalo ako samostatnú knižnú publikáciu (ALBERTY 2015). Prírodný opis Gemerskej stolice je pomerne strohý – Belovi evidentne chýbal čas na jeho dopracovanie. A tak ani údaje o živej prírode Gemerskej stolice nie sú príliš obsažné. Sú pripojené na záver VI. §, ktorý ešte pojednáva o znamenitostiach neživej gemerskej prírody (jaskyňa Agtelek, či minerálne pramene z územia stolice). V podstate tu opakuje informácie, ktoré už uviedol pri zmienke o pohorí Volovec, o ktorom konštatoval, že je bohaté na zverinu: žijú tam totiž medvede aj rysy, ale nie všade v takom veľkom počte; za to na jelene a srny sa dá natrafiť na každom kroku, nehovoriac o líškach a zajacoch (BÉL 1992, p. 6, porov. ALBERTY 2015, p. 15). Pri zmienke o živej prírode tento prehľad dopĺňa aj o vlky, ktoré spôsobujú veľké škody v košiariach oviec, ale spomína aj výskyt kún a divých mačiek. Opätovne však zdôrazňuje premnoženie zajacov, ktoré tu sú intenzívne lovené. Lov diviny považuje za veľmi rozšírený v celej stolici, hoci zákonnou reguláciou bol v nedávnej dobe výrazne obmedzený (BÉL 1992, p. 14, porov. ALBERTY 2015, pp. 16 – 17).

Práve zoznam cicavcov, ktorý Bel uviedol pri *Vedomostiach o Gemerskej stolici* je tak povediac referenčný. Výskyt týchto cicavcov dokladá aj na území ďalších stolíc súčasného stredoslovenského regiónu. Zakaždým však zdôrazní iný druh, resp. iný aspekt ich života. Belova terminológia pri cicavcoch nevyvoláva vážnejšie pochybnosti (na rozdiel trebárs od

² „Eadem porro et ferarum ratio est, quae in reliquis Carpathi regionibus...”

³ „Nam cum actionibus aliis sua et quasi nativa sunt, tempora tum venationi profecto, quae importune instituta plus maleficii habet quam iucunditatis.”

rýb, kde je nomenklatúra značne rozkolísaná): medveď je ursus, rys je lynx, jeleň je cervus, líška je vulpes, zajac je lepus, vlk je lupus, kuna je martes a divá mačka zas felis silvestris. Jediným problematickým pomenovaním je termín dama, čiže daniel. Daniele sú však na Slovensku introdukovaným druhom a v 18. storočí neboli vo voľnej prírode na Slovensku vôbec rozšírené (KORDOŠ & MATOUŠEK 2016, p. 43). Vôbec to nekorešponduje s Belovými tvrdeniami o ich hojnom výskyte a ich veľmi rozšírenom love aj obyčajnými sedliakmi. Nakoniec terminologickú nápoved' poskytuje samotný Bel vo *Vedomostiach o Oravskej stolici*, keď vysvetľuje etymológiu názvu obce Srňacie: „Verí sa, že v chotári dediny bola kedysi srňacia zvernica, určená azda pre potreby hradu. Lebo názov dediny je v slovenčine odvodený od srny.“ (BEL 2015, pp. 260 – 261).⁴ V latinčine pritom použije práve spomínaný termín dama.

Vo *Vedomostiach o Zvolenskej stolici* o srňach píše, že sa kedysi potulovali po horách v celých čriedach, prehnané poľovačky však ich stavy nadmieru preriedili. V tejto súvislosti formuluje aj požiadavku na ochranu srnčej zveri: „Teraz by bolo potrebné, naopak, čo najviac obmedziť túto ľubovôľu pri koristení z ešte zachovaných čried sŕn, keďže by ich veľmi rýchlo doviedla k záhube, aby sme touto nedbanlivosťou neprišli o celý druh.“ (BEL 2017, pp. 102 – 103).⁵ Varuje pred ich zraniteľnosťou najmä v krutých zimách a pripája aj osobnú skúsenosť: „Doteraz si pamätáme, čo sa prihodilo najmä v rokoch 1709 a 1711, keď sme videli opakovane prichádzať do *Banskej Bystrice* doplna naložené vozy a mohli sme si túto divinu kúpiť veľmi lacno, za približne *pätnásť grošov*.“ (BEL 2017, pp. 102 – 103).⁶ Bližšie vysvetlenie aj so zaujímavými údajmi k historickým záznamom o klíme nájdeme vo *Vedomostiach o Hontianskej stolici*. Po zimných búrkach ležala v roku 1727 na tunajších horách mimoriadna zásoba snehu, uprostred marca však začal fúkať južný vietor, ktorý začal prudko spúšťať sneh. Po náhlejšej zmene počasia však mokrý sneh a rozmočená pôda stuhli na kameň a zamrzli tiež vodné toky, ktoré pokryla taká vrstva ľadu, že uniesla aj človeka. Pre jelene a srny to však bolo zhubné. Podľa Bela sa totiž tento druh zveri zvykne po zmiernení chladu preháňať po lesoch a hájoch. Urobil tak aj teraz, ale nečakaný návrat zimy ich rýchlo vyčerpal. Lebo potom čo vošli do hlbokých lesov, kopytami preborili ľad a uviazli za živa primrznuté k zemi. A tak sa stali až príliš ľahkou korisťou najprv pre vlčie svorky a vzápätí aj pre sedliacky ľud. Prihodilo sa aj to, že celé stádo jeleňov prenasledované vlčou svorkou

⁴ „Credunt damarum olim in eius agro vivarium fuisse forte arcis opoortunitatibus destinatum. Nam Szrna damam omnino Slavis signifac.“

⁵ „...; sed ruitur in earum perniciem, cum maxime vacatio quaedam et salvus quasi conductus indulgeri deberet, ne temere genus deficiat;“

⁶ „...id quod anno potissimum MDCCIX. et MDCCXI. evenisse, adhuc recordamur, cum plenis subinde plaustreis *Neosolium* invectas vidimus et vili admodum pretio *grossorum* plus minus *quindecim* emebamus.“

pribehlo z hôr po schodenej vojenskej ceste až do dediny, kde sa pokúšali v stajniach a šopách nájsť útočisko. Obyvatelia využili túto nezvyčajnú príležitosť a vrhli sa na úbohé zvieratá – jedni kyjakmi, druhí vidlami, ďalší cepmi – a nehanebne ich pobili (BELIUS 1742, p. 545). Podľa Bela v priebehu niekoľkých dní nesčíselné množstvo jeleňov a srn padlo za obeť tejto zadubenosti sedliackej hordy. Jeleňov ohromného vzrastu nakoniec predávali za jeden zlatý, srny za zopár drobných mincí a dokonca aj urodzení poľovníci zaplavovali neobvyklými dodávkami mäsa prosté mäsiarstva (BELIUS 1742, p. 545).

Popri nelichotivom hodnotení nevzdelaného, ba priam zadubeného sedliackeho ľudu tu zaznieva rovnako negatívne hodnotenie vlka. Bez výnimky všade, kde sa o ňom zmieňuje, ho opisuje ako krvilačnú šelmu, ktorá dokáže spôsobiť veľké škody na ovčích čriedach, ba počas zím aj na ustajnenom statku v dedinách. Vo *Vedomostiach o Malohontskej stolici* sa napríklad dočítame, že zabiť vlka sa považuje za mimoriadne osožný čin pre obec (BELIUS 1742, p. 746).⁷ Pri opise prírody v Honte zas konštatuje: „...skazonosné pokolenie vlkov uprostred zimy v húfoch vystrája nielen v husto zalesnených horách, ale aj po neďalekých hájoch, ba neraz sa odvážia aj do samotných dedín. Preto je potrebné čeliť týmto mimoriadne škodlivým tlupám vlkov organizovaním honov.“ (BELIUS 1742, p. 545).⁸ Vo *Vedomostiach o Zvolenskej stolici* sa v súvislosti s vlkami zmieňuje aj o mýtických vlkolakoch: „Pospolitý ľud je podľa vžitej povery presvedčený, že ak vlci vyslovene škodia a s neobvyklou zúrivosťou zabíjajú, sú to vlastne *vlkolaci*, ktorí sa z ľudí menia na vlky podobne, ako sa premenil *Lykaón*.“⁹ Obeť svojej pomsty si vyberajú spomedzi tých, ktorí im spôsobili príkoria.“ (BEL 2017, pp. 100 – 101).¹⁰ Za zmienku stojí, že ide o najstaršiu známu zmienku o vlkolakoch z nášho územia.

Za zásluhný lov Bel považoval aj poľovačky na medvede, ktoré ak sa rozmnožili a mali veľa mláďat, boli hrozbou aj pre ľudí, ako to konštatuje pri opise Malohontu (BELIUS 1742, p. 745).¹¹ Podľa Bela tamojší obyvatelia lovia medvede strelnými zbraňami aj do pascí (BELIUS 1742, p. 746).¹² Tie zvyknú rozmiestňovať predovšetkým okolo brlohov, o ktorých vedia, že

⁷ „Ergo lupum hic occidisse in iis facinoribus habetur, quae sunt in primis in commune utilia.“

⁸ „In primis vero luporum damnosum genus non modo per saltuosa montium, sed dumosa etiam regionis turmatim saeviente bruma grassatur, quin et vicos ipsos non raro contemnerat: ut necesse sit consociatis venationibus occurrere nocentissimis agminibus.“

⁹ Lykaon bol mýtický kráľ. Jeho dcéru Kallisto zvedol Zeus a Héra ju za trest premenila na medvedicu. Lykaón bažiaci po pomste pozval najvyššieho boha na hostinu, kde ho chcel pohostiť jedlom pripraveným zo svojho vlastného syna. Zeus to však zistil a kráľa vedno s jeho zvyšnými synmi premenil na vlkov. Príbeh zvečnil vo svojom diele *Premeny* Ovidius.

¹⁰ „Qui si damna edant stragesque inusitatores, vulgus adulto errore credit *lykanthropus* esse, qui e hominibus in lupos conversi *Lycaonis* ritu vindictam de his sumant, quorum iniuriis sunt adpetiti.“

¹¹ „Atque in montibus quidem frequens ursorum foetura est et fere coniuncta cum incolarum periculo.“

¹² „Incipiuntur autem ursi partim glande, partim insidiis...“

si ich medvede obsadili (BELIUS 1742, p. 746).¹³ Naopak na Liptove boli stretnutia človeka s medveďom v Belových časoch zriedkavé, lebo „žijú v neprístupných horách a celkom zriedka, iba ak ich k tomu núti nedostatok koristi, schádzajú do nižšie položených lesov.“ (BEL 2014, pp. 146 – 147).¹⁴ Vo väčšom počte ich však spomína na území Zvolenskej stolice, kde vraj žijú aj menšie a väčšie druhy a pre tunajších poľovníkov nie je problémom uloviť pri jedinej poľovačke aj viac jedincov (BEL 2017, pp. 98 – 99).¹⁵

V Belových časoch bol pomerne častým obyvateľom stredoslovenských hôr aj rys. O ich spôsobe života a vzhľade sa zmieňuje pri opise Malohontu: „...vyskytujú sa v lesných zákutiach. Síce nie sú také početné, ale dokážu ublížiť menším druhom zvierat (BELIUS 1742, p. 746).¹⁶ Neraz sa zmocnia hniezd, keď ich rodičia opustia kvôli zháňaniu potravy (BELIUS 1742, p. 746).¹⁷ Sú chudšieho vzhľadu ako bývajú inde, srst' však majú veľmi ozdobnú.“ (BELIUS 1742, p. 746).¹⁸ O ich mimoriadnej plachosti hovorí pri opise prírody vo Zvolenskej stolici: „Sú veľmi rýchle a na najmenší zvuk, ktorý by si znenazdajky vypustil, utečú.“ (BEL 2017, pp. 98 – 99).¹⁹ Nezabudne však dodať, že ak sa cítia byť ohrozené, dokážu sa rovnako zúriivo brániť. V tejto súvislosti si spomenie aj na zaujímavý osobný zážitok: „Spomínam si, ako v roku 1700 prepravovali pár takýchto rysov do *Viedne* v klietke zavesenej na tyči, ktorú niesli dvaja čeladníci na pleci, aby im rozzúrené šelmy neublížili.“ (BEL 2017, pp. 98 – 99).²⁰

Pri zajacoch vo všetkých regiónoch zdôrazňuje ich mimoriadnu (podľa Bela nevyčerpatelnú) reprodukčnú schopnosť. Preto ich považuje za veľmi vhodnú poľovnú zver. Ich premnoženie kladie za vinu najmä zákonnej regulácii lovu z roku 1729 (zákonný článok č. 22). Ten nadväzoval na prvú legislatívnu úpravu lovu v Uhorsku, ktorú v roku 1504 prijal Vladislav II. (zákonný článok č. 18 z 5. dekrétu Vladislava II.) a ktorý zakázal poddaným poľovať na jelene, srny, zajace a diviaky, ako aj na bažanty a jarabice (MÁRKUS 1899, pp. 682 – 683). Belom na viacerých miestach jeho *Vedomostí* parafrázovaný zákon (BELIUS 1742, p. 10)²¹ z roku 1729 v trinástich paragrafoch stanovil ďalšie obmedzenia lovu, napr. pre neurodzené obyvateľstvo zákaz chovu a držby poľovných psov (chrty a vyžly). Príslušníci urodzených rodov mohli na svojich vlastných pozemkoch loviť kedykoľvek a na cudzích

¹³ „...quas varie instrui solere accepimus per ea lustra, quae ab ursis insideri cognoverunt incolae.“

¹⁴ „...qui [sc. ursi] inaccessa montium colunt et rarius depressiores silvas adeunt, nisi forte praedae adacti inopia.“

¹⁵ „Nempe ursi maiores illi et minores, quorum uno subinde venatu plures fuisse deiectos accepimus;“

¹⁶ „Sunt et lynces per silvarum abdita, rariores ii quidem, sed noxii tenuiori ferarum generi.“

¹⁷ „Occupantur non raro in nidis, dum absunt praedae cuasa parentes.“

¹⁸ „Exiliores ii sunt, quam consueverunt esse alibi, pilo tamen decoro.“

¹⁹ „...pernices sunt et ad minimum, quem subito edideris, sonitum fugaces...“

²⁰ „Viennam anno MDCC. lyncum istiusmodi par suspensio de fuste conclavi, quod famuli duo baiulabant, ne collisae bestiae damnum caperent, delatum fuisse meminimus.“

²¹ „Vide Anni MDCCXXIX. Decret. Articulo XXII. quem citavimus in eandem hanc rem saepius.“

pozemkoch mimo doby párenia (zákon v ďalšom presne určoval termíny zákazu lovu pre jednotlivé druhy poľovnej zveri). Toto svoje právo mohli na svojich pozemkoch prepustiť aj neurodzenému obyvateľstvu. Súčasne mohli vyhlásiť aj územia, kde sa nepovoľuje lov (tzv. zakázané územia). Treba však podotknúť, že obmedzenia sa týkali iba zalesnených území. Na poliach a lúkach ostali v platnosti ustanovenia voľného lovu. Urodzeným sa ďalej zakazovala držba a chov anglických chrtov, pretože tie spôsobovali škody na obrábanej pôde. Napokon posledné dva paragrafy požadovali dodržiavanie ustanovení tohto zákona aj cisárskou armádou (MÁRKUS 1900, pp. 674 – 677).²²

Škody na poľnohospodárskej pôde však dokážu spôsobiť aj diviaky. Podľa Bela ich však vo Zvolenskej stolici nie je tak veľa, aby príliš často spôsobovali na poliach takéto pohromy. Domnieva sa, že je to jednak pre ich slobodný lov, ktorý zostal zachovaný až do nedávneho snemu, takže ak by začali byť agresívne, sediaci ich moli ľahko zregulovať. Ako však dodáva, dôvodom mohlo byť aj to, že pred tunajšími jedlinami uprednostňujú lesy bohaté na žalude (BEL 2017, pp. 100 – 101).²³

V Belových *Vedomostiach* nájdeme len jednu podrobnejšiu charakteristiku cicavca. Ide o svišťa tatranského vo *Vedomostiach o Liptovskej stolici*. Bel používa latinský termín *mus noricus*, ktorého interpretácia v odbornej literatúre, a to ani dobovej, nie je jednoznačná. Prekladateľ najnovšieho textovo-kritického vydania J. Kordoš však presvedčivo argumentuje, že v tomto prípade má naozaj na mysli svišťa tatranského (KORDOŠ 2014, pp. 49 – 50).

Že ide vskutku o tatranského endemita zdôrazňuje aj Bel: „Živočích, ktorý je z celého Uhorska známy len v Tatrách“ (BEL 2014, pp. 146 – 147).²⁴ Vzápätí pripája jeho vonkajší opis: „dosahuje dĺžku tri až štyri piade,²⁵ je hnedastej farby, vydáva chrochtavé zvuky ako prasiatka a silno páchne“ (BEL 2014, pp. 146 – 147).²⁶ Vzápätí pokračuje spôsobom života, pričom sa sústreďuje na jeho zimný spánok: „Keď vycítia, že sa blíži zima, zhromaždia zovšadiaľ trávu či seno a vystielajú ním svoje nory, do ktorých sa hromadne ukladajú. Vchod do nory potom s obdivuhodnou pracovitosťou uzatvárajú navzájom poprepletaným raždím buď preto, aby im neuškodili výkyvy počasia, alebo preto, aby neboli ľahko napadnuteľné inými živočíchmi. Potom prespia celú zimu tak, že sa jeden k druhému chúlia v kľbkách, aby

²² Na doplnenie možno uviesť, že po Belových časoch ešte lov upravoval zákonný článok č. 24 z roku 1802, č. 6 z roku 1872 a č. 20 z roku 1883 a osobitne lov vtákov zákonný článok č. 57 z roku 1894.

²³ „Haud tamen ita sunt copiosi, ut crebriores has istiusmodi calamitates agris inferant; sive quod libero venatu, qualis usque ad nupera comitia obtinuit, facillime, si grassari occipiant, ab rustica plebe intercipientur; sive quod silvis glandium feracibus quam abietinis lubentius hospitentur.“

²⁴ „Animal soli *Carpatho in Hungaria nostra familiare*“.

²⁵ Piaď je stará dĺžková miera určená vzdialenosťou medzi palcom a malíčkom rozťahnutej ruky. V Uhorsku Belových čias merala približne 21 cm.

²⁶ „...oblongum spithamas tres quatuorque, coloris subfusi et porcellorum instar grunniens ac graviter olens.“

sa vzájomne teplom zohrievajú. Vyzerali by ostatne ako mŕtve, keby neprežrádzali život tým, že z času na čas prenikavo zapískajú.“ (BEL 2014, pp. 146 – 147).²⁷ Spomína aj ich lov, ktorý odporúča uskutočňovať práve v zime, keďže sa v lete dokážu šikovne schovať. Podľa Bela majú tunajší obyvatelia z ulovených svišťov mnohoraký úžitok: loj, resp. masť z neho slúži na vykĺbenia a prietrže (BEL 2014, pp. 146 – 147), kožušina má údajne insekticídny účinok („hmyz sa na nej vôbec nedrží: zaiste vši, blchy a komáre, ak náhodou do nej vlezú, hynú skôr, ako by si si pomyslel, preto ich naši Liptáci zvyknú pridávať k cestovným odevom“) (BEL 2014, pp. 148 – 149)²⁸ a napokon mäso je také chutné, že tunajší vidiečania sa ich snažia chovať aj v zajatí („hodeného do nejakého sudu alebo vyhlbeniny, aby nemohol utiecť“) (BEL 2014, pp. 148 – 149),²⁹ ale táto ich snaha skrotiť „toto neobyčajné zviera“ je neúspešná, „pretože hynie túžbou po vlastných norách.“ (BEL 2014, pp. 148 – 149).³⁰

V Belových *Vedomostiach* však treba hľadať zmienky o cicavcoch aj pri vodných živočíchoch, ktoré spomína pri opise vodných tokov. Vo *Vedomostiach o Zvolenskej stolici* sa takto napríklad dočítame: „Spomíname si, že raz medzi *Banskou Bystricou* a *Hronskom* ulovili *bobra*³¹ celkom veľkého vzrastu, ktorého sme si prezreli u banskobystrického lekárnik *Ondreja Schneho*,³² zbožného a mravného starosvetského muža. Mäso z neho pripravené na obed sme aj ochutnali. Pôvodne kúpil toto *obojživelné* zviera kvôli výťažku zo semenníkov za cenu nižšiu než za čo sa dá kúpiť trebárs jedna *unca*³³ tohto lieku.“ (BEL 2017, pp. 112 – 113).³⁴ Bobra Bel v duchu dobového úzu radí medzi obojživelníky rovnako ako

²⁷ „Ubi hiemem imminere praesentunt, corraso passim gramine ac feno cavernas suas insternunt atque illic agminatim se condunt, os vero cavernae sarmentis mira industria sibimet ipsis innexis gnaviter praemununt, ne sive aeris iniuria laedantur, sive ab aliis animantibus temere infestentur. Postea hiememe totam dormiunt decubitu ita conglobato, ut se mutuo calore foveant cetera emortuis similes, nisi quod subinde aucutum fistulent eaque re vitam prodant.“

²⁸ „Pelium... insectorum penitus sint impatiens: certe pediculi, pulices culicesve, qui forte irrepserint, opinione celerius exanimantur; ea propter vestibis itinerariis subdi a nostris consueverunt.“

²⁹ „...in dolium aliquod aut cavernam proiecti, ne diffugiant.“

³⁰ „...inusitatum animal... tabescit enim cavernarum suarum desiderio.“

³¹ Bel tu odkazuje na dielo francúzskeho bibliistu Samuela Bocharta (1599 – 1667) *Zoologické pojedanie o zvieratách zo Svätého písma* (BOCHARTUS 1712). Ten rozlišuje bobra (*castor*) od tvora s odvodeným menom (*castoris*). O prvom píše, že je to štvornohý obojživelník, o druhom, že je to ryba a navyše vymyslený tvor: „Aliud enim castor, aliud castoris. Ille quadrupes amphibium, haec piscis est. ... Denique castor est verum animal, castoris fabulosum.“ (BOCHARTUS 1712, p. 1068).

³² Ondrej Schnee sa spomína ako lekárnik v Banskej Bystrici v roku 1698. (JURKOVIČ 2005, p. 472).

³³ Stará váhová jednotka s hmotnosťou 30,6875 g.

³⁴ „Aliquando intra Neosolium et Garamszeginum interceptum castorem fuisse meminimus, molis haud omnino exiguae, quem apud pharmacopolam Neosoliensem Andream Schnee, antiquae fidei morisque virum spectavimus, carnes autem epulis adhibitas etiam comedimus. Redemerat ille animal amphibion testiculorum causa pretio minore, quam vel uncia huius medicamenti emi possit.“ Spomínaným liekom bola masť zo semenníkov bobra, ktorú pod názvom *castoreum* uvádza vo svojom *Prírodopise* už Plinius starší.

vydry,³⁵ ktoré charakterizuje takto: „sú častejšie sa vyskytujúcim druhom. Zdržujú sa na mnohých miestach medzi koreňmi stromov rastúcich na brehoch, pričom majú taký ostrý čuch, že dokážu zachytiť pach rýb aj na vzdialenosť niekoľkých uhorských míľ, a potom sa vrhnú do rieky, kde im nachystajú jatky. *Zvolenčania* využívajú kožušiny z vydier podšité ovčiami alebo líščimi kožušinami na rukávniky, ktorými si znamenite chránia ruky pred zimou (BEL 2017, pp. 112 – 113).³⁶ Zaradenie bobrov a vydier medzi obojživelníky (amphibia) malo svoj pragmatický, ba až teologický rozmer. Takáto taxonómia totiž umožňovala konzumáciu ich mäsa v súlade s cirkevným kánonom definujúcim pôstne jedlá.³⁷ Treba však zdôrazniť, že Bel sa práve proti takémuto poňatiu ohradzuje odvolávajúc sa na francúzskeho biblicistu Bocharta, keď zdôrazňuje, že bobra nemožno radiť medzi ryby (BEL 2017, pp. 112 – 113).

Na záver teda môžeme konštatovať, že z informácií, ktoré nachádzame v Belových *Vedomostiach*, jednoznačne vyplýva jeho systematický prístup k poznávaniu krajiny, ktorý zahŕňa nielen neživú, ale aj živú prírodu. Vďaka tomu jeho dielo predstavuje cenný prameň nielen pre poznanie historických počiatkov vedeckého pozorovania a zaznamenávania prírodných javov na území Slovenska, ale môže poslúžiť aj ako zaujímavý zdroj dát o výskyte, stavoch a love cicavcov v prvej tretine 18. storočia na našom území. Za pozornosť však celkom iste stojí aj Belom viackrát opakovaná požiadavka o potrebe ochrany zvierat.

³⁵ Toto tvrdenie Bel doslovne prevzal z citovaného diela talianskeho humanistického lekára a filozofa Iulia Caesara Scaligera (1484 – 1558), v ktorom ten, venujúc sa otázkam prírodnej filozofie, útočí na dielo ďalšieho talianskeho prírodovedca Gerolama Cardana *De subtilitate* (1552). (SCALIGERUS 1576, pp. 673 – 674).

³⁶ „*Lutrarum* frequentius genus est, quae passim in radicibus arborum ripis increscentium hospitantur tantae sagacitatis,^{d)} ut piscium odores aliquot procul milliaria excipiant, posteaque amne adverso ad eorum properent lanienam. Exuvias bestiae manicis adhibent *Zolienses* pellibus ovinis vulpinisque suffultas, quibus manus adversus frigora egregie muniunt.”

³⁷ Už stredoveký kronikár Gerard z Walesu (1146 – 1223) vo svojich cestopisoch opisuje, ako v nemeckých krajinách aj inak veľmi striktní mnísi jedli v pôstne dni bobrie chvosty, lebo im pripomínali rybie plutvy. (GIRALDUS CAMBRENSIS 1850, p. 199).

Literatúra a pramene

AGRICOLA G. 1546: De ortu et causis subterraneorum Lib. V; De natura eorum quae effluunt ex terra Lib. IIII; De natura fossilium Lib. X; De veteribus et novis metallis Lib. II; Bermannus, sive De re metallica Dialogus. Interpretatio Germanica vocum re metallica, addito Indice foecundissimo. Froben, Basileae, 487 pp.

ALBERTY J. 2015: Matej Bel a Gemer. ZEAVPS, Dolné Srnie, 100 pp.

BEL M. 2013: Trenčianska stolica. Eds. I. NAGY, M. TURÓCI. Prekl. I. NAGY. Kysucké múzeum v Čadci, Čadca, 448 pp.

BEL M. 2014: Liptovská stolica. Eds. J. KORDOŠ, M. TURÓCI. Prekl. J. KORDOŠ. Kysucké múzeum v Čadci, Čadca, 390 pp.

BEL M. 2015: Oravská stolica. Eds. I. NAGY, M. TURÓCI. Prekl. I. NAGY. Kysucké múzeum v Čadci, Čadca, 430 pp.

BEL M. 2016: Turčianska stolica. Eds. E. JURÍKOVÁ, M. TURÓCI. Prekl. E. JURÍKOVÁ. Kysucké múzeum v Čadci, Čadca, 412 pp.

BEL M. 2017: Zvolenská stolica. Eds. I. NAGY, M. TURÓCI. Prekl. I. NAGY. Kysucké múzeum v Čadci, Čadca, 616 pp.

BELIUS M. 1723: Historia Comitatus Scepusiensis. – Pp. 69 – 124. In: BELIUS M.: Hungariae antiquae et novae Prodromus cum specimine, quomodo in singulis operis partibus elaborandis versari constituerit auctor Matthias Belius Pannonius. Sumtu Petri Conradi Monath, bibliopolae, Norimbergae, 204 pp.

BELIUS M. 1735: Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovinii mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus primus. Impensis Paulli Straubii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Viennae Austriae, 696 pp.

BELIUS M. 1736: Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovinii mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus secundus. Impensis Paulli Straubii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Viennae Austriae, 587 pp.

BELIUS M. 1737: Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovinii mappae singulorum comitatum

methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus tertius. Impensis Paulli Straubii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Viennae Austriae, 642 pp.

BELIUS M. 1742: Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratone summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovinii mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus quartus. Impensis Paulli Straubii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Viennae Austriae, 768 pp.

BELIUS M. 1749: Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolas variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratone summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovinii mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus quintus. Impensis Paulli Straubii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Viennae Austriae, 71 pp.

BELIUS M. 2011: Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. Comitatum Ineditorum Pars Primus. Sumptibus Instituti Historici Academiae Scientiarum Hungaricae ac Archivi Hungariae Regnicolaris, Budapestini, 390 pp.

BELIUS M. 2016: Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. Comitatum Ineditorum Tomus Tertius, In Quo Continentur Comitatus Iaurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis. Sumptibus Instituti Historici Academiae Scientiarum Hungaricae ac Archivi Hungariae Regnicolaris, Budapestini, 658 pp.

BÉL M. 1992: Gömör vármegye leírása (1749). Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 98 pp.

BOCHARTUS S. 1712: Hierozoicon, sive bipartitum opus de animalibus S. Scripturae. Editio quarta. Apud Cornelium Boutesteyn et Samuelem Luchtmans, Lugduni Batavorum, 1094 & 91 & 888 & 79 pp.

BONBARDUS M. 1718: Topographia Magni Regni Hungariae, Sive Nobilissimae ejus Ditionis, quam modo Hungariam dicimus, cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Serviae, et Bulgariae etc. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae Provinciis. Typis Ignatii Dominici Voigt, Universit. Vienn. Typographi, Viennae Austriae, 371 pp.

COBERUS T. 1685: Observationum medicarum castrensiarum Hungaricarum Decades tres. Sumptibus Friderici Lüderwaldi Bibliop., Heimstad. & Gardelegensis, 69 & 56 & 50 pp.

GIRALDUS CAMBRENSIS 1850: Irish tourists, second paper. – Dublin University Magazine, 35 (206): 192 – 212.

JURKOVIČ E. 2005: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Pribicer, Banská Bystrica, 550 pp.

KORDOŠ J. 2014: Matej Bel o Liptove. – Pp. 47 – 59. In: BEL M.: Liptovská stolica. Kysucké múzeum v Čadci, Čadca, 390 pp.

KORDOŠ J. & MATOUŠEK B. 2016: Matej Bel a prírodoveda: Problémy terminológie a interpretácie. – Pp. 35 – 53. In: BEL M.: Turčianska stolica. Kysucké múzeum v Čadci, Čadca, 412 pp.

KÖVÉR L. 2014: Banské mestá očami holandského cestovateľa zo 17. storočia. Acta historica Neosoliensia 17: 341 – 362.

MÁRKUS D. 1899: Magyar Törvénytár 1: 1000 – 1526. évi törvények. Franklin-Társulat, Budapest, 853 pp.

- MÁRKUS D. 1900: Magyar Törvénytar 8: 1657 – 1740. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 715 pp.
- MARSILIUS A. F. 1726: Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus. Apud P Gosse, R. Chr. Aberts, P. De Hondt, Hagae & Apud Herm. Uytwerf et Franc. Changuion, Amstelodami, 142 pp.
- SCALIGERUS I. C. 1576: Exotericarum exercitationum lib. XV. De Subtilitate ad Hieronymum Cardanum. Apud Andream Wechelum, Francofurti, 1129 pp.
- TIBENSKÝ J. & URBANCOVÁ V. 2003: Slovensko očami Európy 900 – 1850. Academic Electronic Press, Bratislava, 327 pp.
- TOLLIUS J. 1700: Epistolae Itinerariae ex Auctoris Schedis Postumis Recensitae, Suppletæ, Digestæ; Annotationibus, Observationibus et Figuris adornatæ, cura et studio Henrici Christiani Henninii. Typis Francisci Halmae, Typographi, Amstelaedami, 260 pp.